

Tulevane valija: sotsioloogiline pilguheit teismeliste kodanikukompetentsusele

Dr Anu Toots (RiTo 2), Tallinna Pedagoogikaülikool

Tõnu Idnurm (RiTo 3), Tallinna Pedagoogigaülikooli Demokraatia Uuringute Keskus

Valimistega seonduv on demokraatliku poliitilise kultuuri stabiilsemaid osi. Kui valimiskorralduses, –propagandas ja –õiguses on viimase poole sajandi jooksul toimunud olulisi muutusi, siis arusaamad kodaniku rollist valimistel on jäänud enam–vähem samasugusteks. Tulevase valija harimine on ikka kuulunud demokraatlike maade kooli õppekavasse, olgu siis töötavate õpilasomavalitsuste või kuivalt drillitava kodanikukasvatuse näol. Hääletusstatistika aga on jätkuvalt kriteerium, mille abil riike kõrvutatakse, klassifitseeritakse või koguni pingeritta seatakse.

Enamjaolt analüüsitakse täiskasvanud kodanike valimishoiakuid ja –käitumist. Milline aga on tänaste teismeliste, homsete valijate kodanikukompetentsus? Suurepärase andmestiku sellise analüüsi tarvis pakub aastail 1997–2000 läbi viidud rahvusvaheline kodanikukasvatuse uuring, mis ongi artikli aluseks.¹

Ülevaade uuringu metoodikast

Uuringu viis läbi maailma tuntuimaid haridusuuringuid korraldav organisatsioon *International Association for Evaluation of Educational Achievements*. Selle käigus küsitleti 1999. aasta kevadel ligikaudu 90 000 neljateistaastast õpilast 28 riigis. Eestis kuulus valimise 3938 last 147 koolist. Seega osales uuringus iga viies VIII klassi õpilane. Vastajad täitsid kahest osast koosneva küsimustiku. Esimene osa sisaldas 38 valikvastusega küsimust demokraatia printsiipidest ja institutsioonidest. 25 küsimust mõõtsid õpilaste teadmisi, 13 aga interpretatsioonioskusi (nt oskust mõista valimisreklaami ja poliitilisi karikatuure, oskust eristada fakti arvamusest). Vastuste põhjal konstrueeriti kognitiivse kompetentsuse skaala rahvusvahelise keskväärtusega 100. Loodi ka analoogilised alaskaalad teadmiste ja oskuste küsimuste põhjal. Need skaalad lubavad määratleda iga õpilase või mõne õpilaskategooria saavutustaseme kognitiivses kodanikukompetentsuses, lähtudes rahvusvahelisest keskväärtusest. Käesolevas analüüsis jagasime nt kõik respondendid nelja tasemegruppi vastavalt nende saavutustasemele kas üle (I ja II grupp) või alla (III ja IV grupp) rahvusvahelise kesknivoo.

Küsimustiku teises osas polnud õigeid või valesid vastuseid, siin paluti õpilastel väljendada oma seisukohta demokraatia kontseptsiooni, demokraatliku kodakondsuse, sotsiaalse võrdsuse, patriotismi ja lojaalsuse ning poliitilise osaluse kohta käivates väidetes. Oma valik tuli märkida neljapunktilisel skaalal, kus 1 tähistas negatiivset seisukohta ("pole tähtis", "pole üldse nõus", "väga halb", "kindlasti ei peaks") ja 4 – positiivset seisukohta ("väga tähtis", "kindlasti nõus", "väga hea", "kindlasti peaks"). Teise osa küsimustike põhjal konstrueeriti 13 hoiakute skaalat keskväärtusega 10.0.

Niisugune küsimustiku ülesehitus võimaldab analüüsida noorte kodanikukompetentsust euroopaliku arusaama järgi, kus demokraatliku kodakondsuse tuumkompetents moodustub nii teadmistest, oskustest, hoiakutest kui ka väärtustest (Audigier 2000).

Käesolevas artiklis analüüsitakse üksnes väikest osa kogu kodanikukasvatuse uuringu andmebaasist, nimelt seda, mis seondub teismeliste valimisalase kompetentsusega.² Esmalt uurime kogu Eesti valimi (N = 3938) peamisi poliitilise kultuuri parameetreid: valimisalaseid teadmisi ja oskusi (kognitiivset kompetentsust), valimistega seonduvaid hoiakuid ning noorukite oodatavat käitumist täiskasvanud kodanikena (normatiivset kompetentsust). Kuna poliitilise kultuuri iseloom on mõjutatud ühiskonna tunnusoontest ning arengutasemest, siis kõrvutades Eesti noorte teadmisi ja hoiakuid nende eakaaslaste omadega küpsetes või täiskasvanud demokraatiates, saame pakkuda sotsioloogilisi seletusi meie praegusele olukorrale.

Peale makrosotsiaalsete mõjutuste modifitseerivad poliitilise kultuuri sisu ka mitmed ühiskonnasiseselt olulised erisused. Artiklis otsimegi vastuseid küsimustele, kuidas mõjutab koolitüüp noorte teadmisi ja väärtushoiakuid? Millised vahed on eesti ja vene koolidel? Kas kõrgema saavutustasemega õpilaste kodanikukultuur erineb nõrgemate omadest?

Meie põhihüpotees väidab, et kool mõjutab noorte demokraatiaalaseid teadmisi ja oskusi oluliselt. Seetõttu on siin lõhed eri koolitüüpide vahel märgatavad. Normatiivse kompetentsuse vormumises on olulised ka nn varjatud õppekava ja kooliväline sotsiaalne keskkond (Elchardus et al. 1999). Nii ei näegi me hoiakute puhul selget veelahet vene ja eesti või linna- ja maakoolide vahel. Hoiakute determinante tuleb otsida mitte ainult teadmiste ja oskuste tasemest, vaid ka noorukite elustiilist ja sõpruskonnast, kodusest olukorrast ning info tarbimise mustreist. Püüame analüüsida, kui suur on õpilase kognitiivse kompetentsuse taseme mõju tema normatiivsele kodanikukompetentsile.

Kognitiivne kompetentsus valimiste valdkonnas

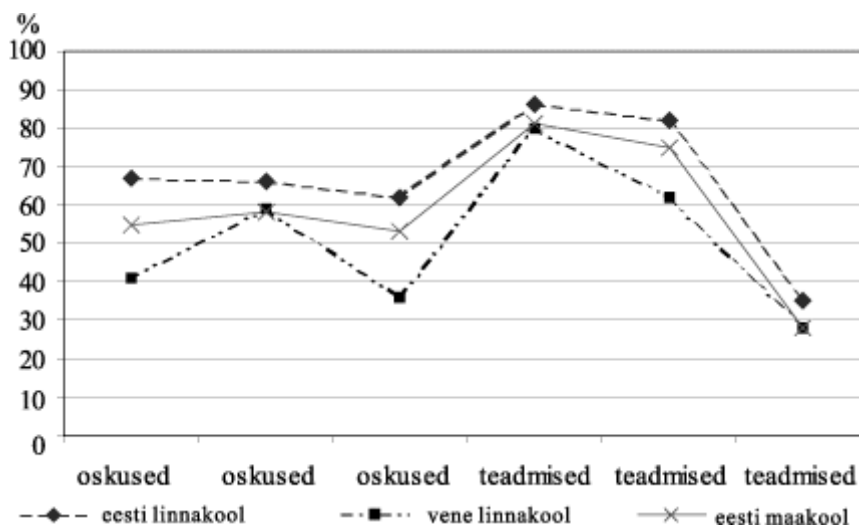
Valimistega seonduvate teadmiste ja oskuste tase kujunes küsimuste lõikes üpris ebaühtlaseks, kõikides vene koolides rohkem kui eesti koolides. Rohkem kui kolmveerand kõigist vastajaist oskas märkida valimisõigust kui poliitilist õigust. Samas osutus küsimus korraliste valimiste ülesannetest kõikides maades üheks raskemaks. Eesti VIII klassi õpilastest vastas sellele õigesti 30%, rahvusvaheliseks keskmiseks kujunes 42%. Seega ei tea enamik 14-aastasi, miks korraldatakse demokraatlikus riigis valimisi.

Peale küsimuste erineva raskusastme mõjutab õpilaste teadmiste taset ka õpetamise traditsioon. Teemades, mida Eesti koolis on käsitletud juba aastakümneid, näitavad lapsed ka paremaid teadmisi ning vastupidi. Valimiste temaatika kuulub paraku nende valdkondade hulka, mis on õppekavas üpris uued ja mille käsitlemisel õpetajatel puudub arvestatav kogemus. Küsitletud klasside ajaloo ning kodanikuõpetuse õpetajaist arvas kõigest 18%, et neil on olnud piisavalt võimalusi valimiste teema õpetamiseks. Ka õpilastest nõustus natuke üle kolmandiku väitega, et neid on koolis õpetatud mõistma valimas käimise tähtsust. Koolides, kus selle seisukohaga nõustujate osa oli suurem, olid ka teadmised paremad.

Valimistega seonduvaid oskusi tuli õpilastel demonstreerida väljamõeldud valimisreklaami analüüsid. 55% Eesti 14-aastastest sai aru, milline lendlehes mainitud parteidest on selle välja andnud (rahvusvaheline keskmine 67%), 61% suutis õigesti määratleda reklaami autorite seisukoha kõrgete maksude küsimuses (rahvusvaheline keskmine 75%) ja 50% oskas arvata, millist nõudmist end reklaamiv partei veel pooldaks (rahvusvaheline keskmine 58%). Eesti koolile on tihti heidetud ette orienteeritust tuupimisele, aga mitte oskuste arendamisele. Kodanikuksvatuse uuring näitas, et niisugune kriitika pole õiglane. Meie õpilaste kodanikuoskused osutusid skaalal, mille rahvusvaheline keskväärts oli 100, koguni ühe punkti võrra kõrgemaks teadmistest (oskused 95, teadmised 94). Selline teadmiste ja oskuste harmoonia polnud iseloomulik sugugi kõikidele riikidele. Nt USA koolilaste kodanikuoskused olid 12 skaalapunkti võrra kõrgemad nende demokraatiaalastest teadmistest. Venemaa ja Poola puhul oli olukord vastupidine – teadmised ületasid oskuste skaala taset 6 palliga (Tourney–Purta et al. 2001, ptk 3, joonis 3.6).

Valimisalaseid teadmisi ja oskusi koolitüüpide lõikes võrreldes ilmnes vene koolide märgatavalt madalam ja kõikumavam tase. Tuleb märkida, et see lõhe püsis ka kognitiivse kompetentsi koondskaalal, mis arvestas õigete vastuste protsenti kõikides küsimustes. 28 riigi hulgas jäid eesti koolid 21. (97 punkti), vene koolid aga 26. kohale (90 punkti).

Joonis 1 Valimisalaste teadmiste ja oskuste tasemed koolitüübiti

Noorte hoiakud valimiste ja valimisõiguse suhtes

Poliitilise kultuuri terviklikkuse jaoks on väärtusorientatsioonide ning hoiakute kujundamine sama oluline kui teadmiste–oskuste edendamine. Järgnevalt vaatame teismeliste hoiakuid kahest seisukohast. Esiteks analüüsime nende nägemust valimistest kui mehhanismist, mis võimaldab kodanikel osaleda valitsemises. Teiseks uurime, milline on 14-aastaste noorte suhtumine sotsiaalse võrdsuse tagamisse valimiste kaudu.

Valimised kui demokraatliku valitsemise mehhanism

Enamik 14-aastasi Eestis ja teistes maades usub, et kodanike võimalus vabalt valida poliitilisi liidreid on demokraatiale hea ning valimas käimine kuulub korraliku kodaniku tunnuste juurde. Hoiakute erinevusi eri maade õpilaste vahel, või meil eesti- ja venekeelsete õpilaste vahel, peaaegu polnudki.

Joonis 2 Õpilaste keskmised ja enim esinenud hoiakud valimiste ning erakondliku osaluse tähtsuse suhtes

1 – väga halb demokraatiale / pole tähtis heale kodanikule, 2 – mõnevõrra halb demokraatiale / üpris tähtsusetu heale kodanikule, 3 – mõnevõrra hea demokraatiale / üpris tähtis heale kodanikule, 4 – väga hea demokraatiale / väga tähtis heale kodanikule.

Vabade valimiste loomus on lahutamatult seotud erakondade olemasolu ning tegevusega. Lühidalt väljendudes – parteideta poleks tänapäevased valimised mõeldavad. Meid huvitas, kas noored aduvad seda funktsionaalset seost. Kuna nad väärtustavad kõrgelt võimalust osaleda poliitikas vabade valimiste kaudu, siis peaks hoiakud erakondliku osaluse kohta olema analoogilised. Paraku on konsensus parteilise aktiivsuse suhtes väiksem nii Eestis kui ka riikidevahelises võrdluses (Torney–Purta et al. 2001, 74). Kahekümne kaheksa riigi noored pole sugugi nii üksmeelsed, väites, et demokraatiale on hea, kui inimesed astuvad parteidesse, et mõjutada poliitikat.

Õpilaste arvamus sellest, kas korralik kodanik peaks kuuluma mõnda parteisse, on küll üksmeelne, kuid eitav. Eestis pidas 77% seda ebaoluliseks kodanikuomaduseks, kusjuures vahet eri õppekeelega laste seisukohtades polnud. Üks tauniva hoiaku põhjus on ilmselt kindel veendumus, et "poliitikud unustavad kiiresti valijate mured, kes nende poolt hääletasid". Niimoodi arvas 85% vastajaist, sh 87% eesti ja 80% vene koolide lastest. Saar Polli arvamuskustitlusele "Riik ja rahvas" tuginedes võib öelda, et noorte seisukohad ühtivad siin täiskasvanute omadega.³

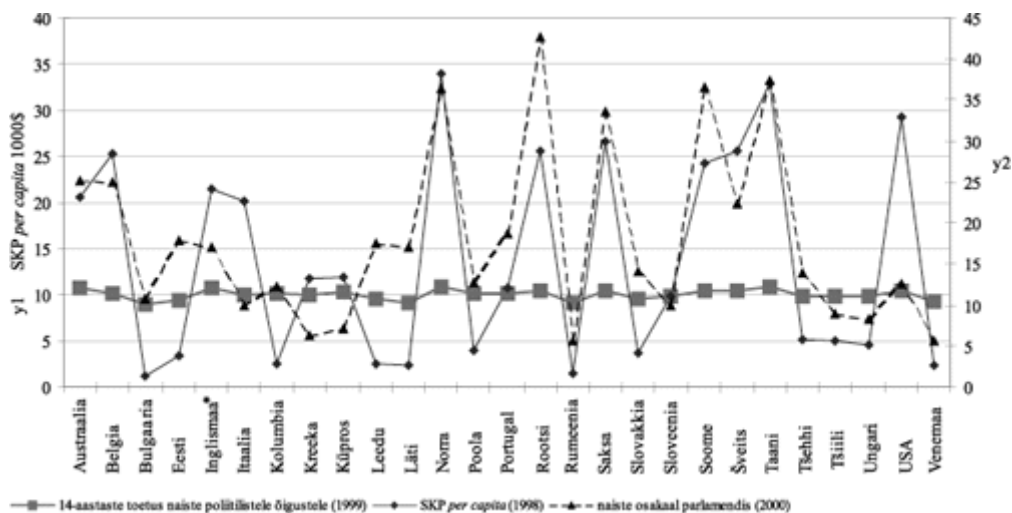
Valimised ja võrdõiguslikkus

Demokraatia arenguloos on valimised seostunud mitte ainult rahva üldise juurdepääsuga valitsemisele, vaid ka osalusõiguse laiendamisega erinevatele sotsiaalsetele gruppidele. Demokraatia taset hinnatakse tänapäevalgi selle järgi, kui suur on valimisõigusega täisealiste osa elanikkonnas ning kas võib täheldada naiste või vähemusrühmade diskrimineerimist valimisvõitluses?

IEA küsitlus pakub meile andmeid teismeliste hoiakutest immigrantide valimisõiguse ning naiste poliitilise osaluse kohta. Üldiselt toetavad noored sugupoolte võrdõiguslikkust. Koguni 91% vastajaist nõustus sellega, et naistel peaksid olema meestega võrdsed õigused. Sotsiaalse konkurentsi situatsioonides ei toetata naiste õigusi enam sugugi nii kindlameelselt. Arvatakse, et kui töökohti napib, siis peaks need antama eeskätt meestele. 42% vastajaist (sh 52% poistest) usub, et mehed on poliitilise liidri ametiks paremini ette valmistatud kui naised. Niisiis võiksid naised poliitikas olla küll, kuid mitte liidritena.

Kuigi meie noorukite suhtumine naiste poliitilistesse õigustesse paistab olevat soosiv, jääb Eesti skaala rahvusvahelisest keskväärtusest (10,0) siiski allapoole, edestades üksnes Bulgaariat, Lätit, Venemaad ja Rumeeniat (Torney–Purta et al. 2001, 109). Nagu näha jooniselt 3, on toetus naiste poliitilisele aktiivsusele suurem kõrgema elatustasemega riikides, teatud korrelatsioon on ka naiste parlamendiesindatuse ning võrdsust pooldavate seisukohtade tugevuse vahel.

Joonis 3 Teismeliste hoiakud naiste poliitilise osaluse suhtes makrosotsiaalsete indikaatorite taustal

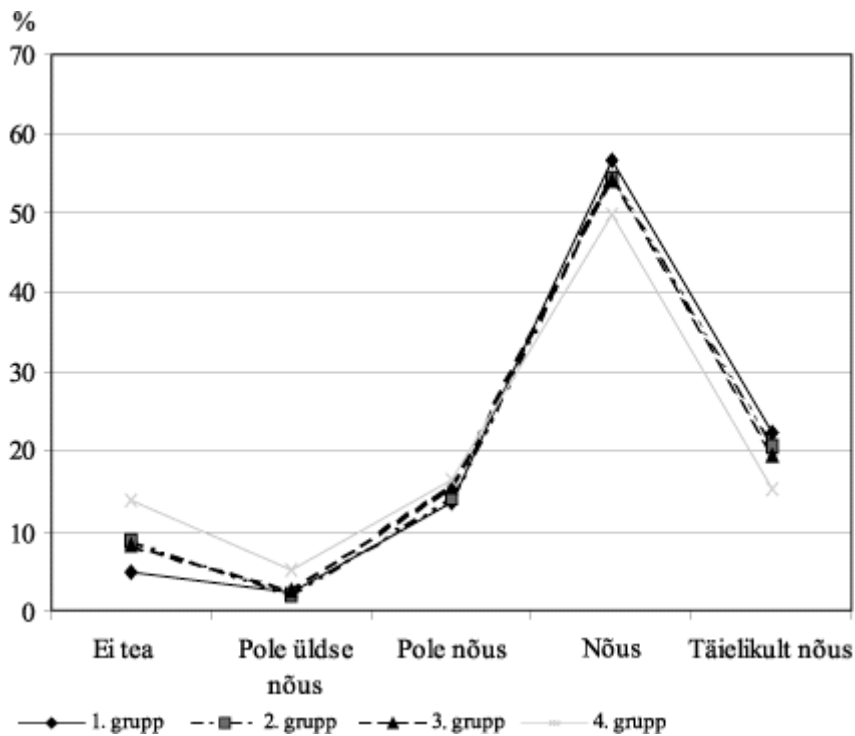
* SKP *per capita* ja naiste osa parlamendis näitavad seisu kogu Ühendkuningriigis. IEA uuringus osales ainult Inglismaa.

Allikad: IEA Civic Education Study, Standard Population of 14-year-olds tested in 1999; Human Development Report 2000, pp 165–168, 202–204.

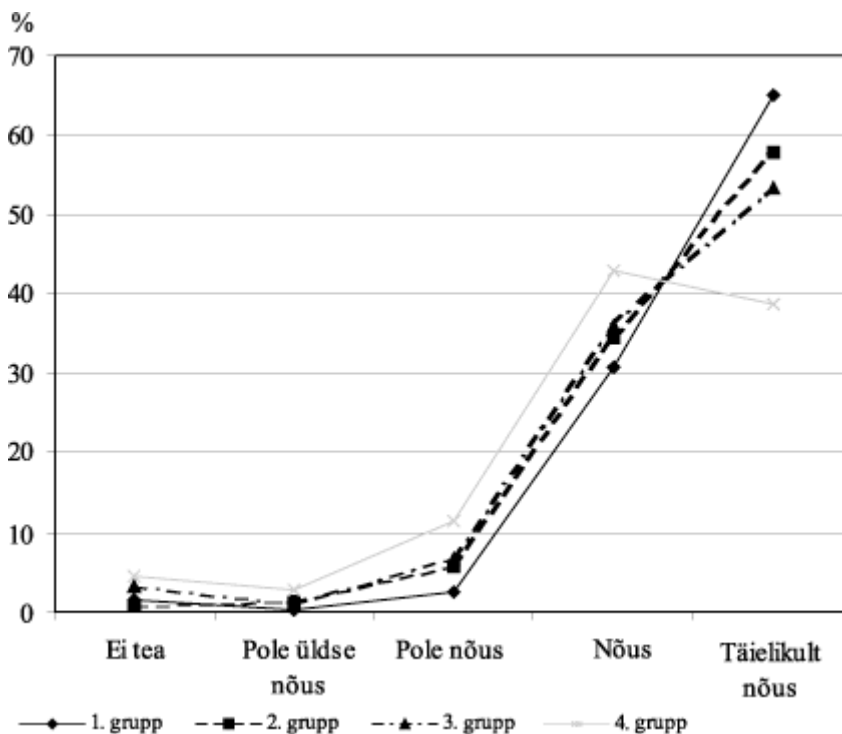
Immigrantide suhtes pole teismeliste hoiakud nii soosivad kui naiste õiguste osas. Neid, kes leiavad, et immigrantidel peaks olema keelatud osaleda poliitikas, on ligi kolm korda rohkem (33%) kui neid, kes ei pooldanud naiste tulekut poliitikasse. Teisest küljest tähendab see näitaja siiski, et enamik Eesti noorukeid pooldab sisserännanute poliitilisi õigusi. Nii 1999. aasta IEA uuringus kui ka 1995. aasta noorte ajalooteadvuse uuringus (Borries 1997, 170) ilmnes, et Eesti 14–15-aastased peavad residentsust ning asukohamaa kultuuri ja keele aktsepteerimist tähtsaks kriteeriumiks immigrantidele hääleõiguse andmisel.

Paeluvad trendid joonistuvad välja, võrreldes õpilaste hoiakuid naiste ja immigrantide suhtes tasemegruppide alusel.⁴ Suhtumises immigrantidesse on erineva saavutustasemega õpilaste seisukohad äärmiselt homogeenised (joonis 4). Naiste võrdõiguslikkus aga tekitab märksa enam erimeelsusi – mida madalam tasemegrupp, seda naistevaenulikum on suhtumine (joonis 5).

Joonis 4 Suhtumine väitesse "Neil immigrantidel, kes on elanud siin maal juba aastaid, peaks olema õigus hääletada"

Joonis 5 Suhtumine väitesse "Naistel peaks olema meestega võrdsed õigused"

Homse valija oodatav käitumine

Kodanike käitumisvalmiduse uuringud on poliitilises sotsioloogias sama levinud kui juba realiseerunud käitumisaktide analüüs. Kodanikukultuuri arendamisel on esimene isegi olulisem, sest annab paremad võimalused käitumise juhtimiseks. Noorte poliitilise sotsialiseerumise uuringutes on planeeritava käitumise analüüs eelistatud veel teiselgi põhjusel – enne valimisõiguslikku ikka jõudmist on nende tegelikud võimalused poliitiliseks osaluseks väga piiratud.

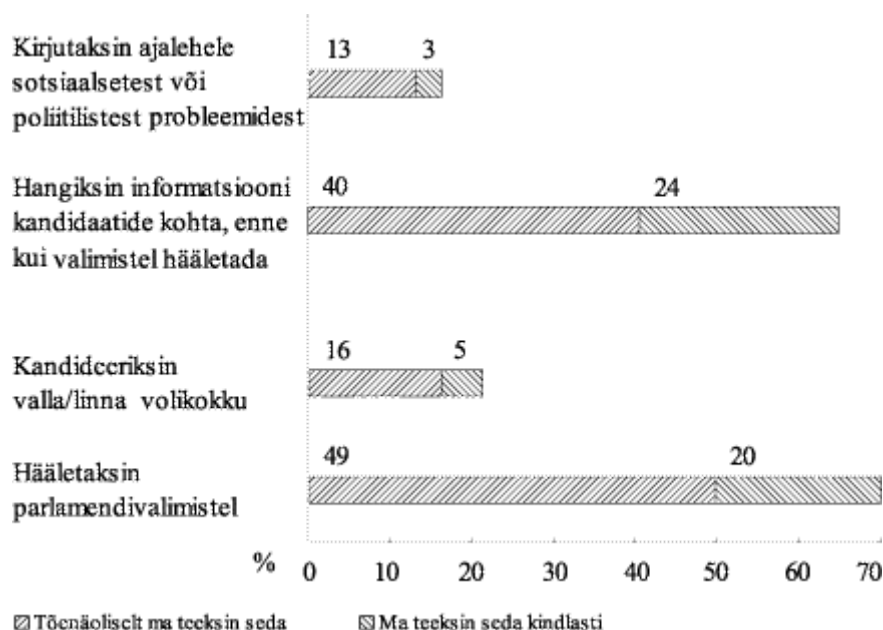
Huvi poliitika vastu

Poliitilise käitumisakti eeltingimus on huvi poliitika vastu ning vähemalt minimaalne informeeritus selles valdkonnas. Levinud arvamuse järgi pole meie noored poliitikast huvitatud, mida IEA uuringu andmed ka kinnitavad. Küsitluses väitis üksnes 39% poistest ja 30% tüdrukutest, et nad on poliitikast huvitatud. Kõrvutades Eesti andmeid teiste osalejamaade tulemustega, avastame, et enamikus maades on poliitikahuviga noori sama palju. Väikseim on poliitikahuvi Soome tütarlastel (17%), tavalult kõrge poliitikahuviga aga on Kolumbia (66%) ja Küprose (63%) noored (Torney–Purta et al. 2001, 118).

Planeeritav valimiskäitumine

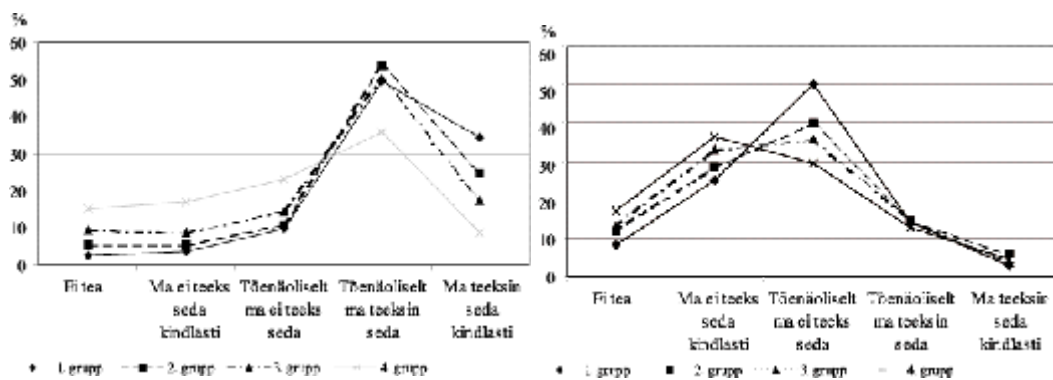
Valimistega seonduvat võimalikku käitumist uuriti nelja juhtumi puhul, millest kaks võiks liigitada passiivse, kaks aga aktiivse käitumise alla. Ootuspäraselt olid noored pigem valmis hääletama ja hankima eelinfot kandidaadi kohta (s.t tegutsema passiivselt) kui kandideerima ise või kirjutama ajalehele artikli sotsiaalsetest probleemidest.

Joonis 6 Valmisolek tulevikus osaleda aktiivsetes ja passiivsetes poliitilise käitumise vormides

Kas õpilase saavutustase mõjutab tema seisukohti oma tulevaste käitumismustrite osas? Vastus pole ühene. Joonised 7A ja 7B illustreerivad selget erinevust passiivse käitumise ("täiskasvanuna ma hääletaksin parlamendivalimistel") ja aktiivse käitumise ("täiskasvanuna ma kandideeriksin valla/linna volikokku") vahel. Passiivse käitumise puhul ilmneb, et kõrgema teadmiste tasemega lapsed on märksa enam osalusele orienteeritud. Koos tasemegrupi alanemisega väheneb ka nende vastajate protsent, kes kindlasti läheksid valima (joonis 7A). Teisiti väljendudes, mida targemad lapsed, seda enam on nende hulgas võimalikke hääletajaid. Joonisel 7B on seevastu kõik tasemegrupid koondunud skaalapunkti "ma teeksin seda kindlasti" enam-vähem ühele tasemele. Samasugune trend joonistus teistelgi passiivse-aktiivse dimensiooniga käitumisskaaladel. Niisiis, initsiatiivi poliitikas ei planeeri kõrge ega madala saavutustasemega noored, kuid hääletajaskonnas võivad tulevikus enamiku moodustada just kompetentsemad kodanikud.

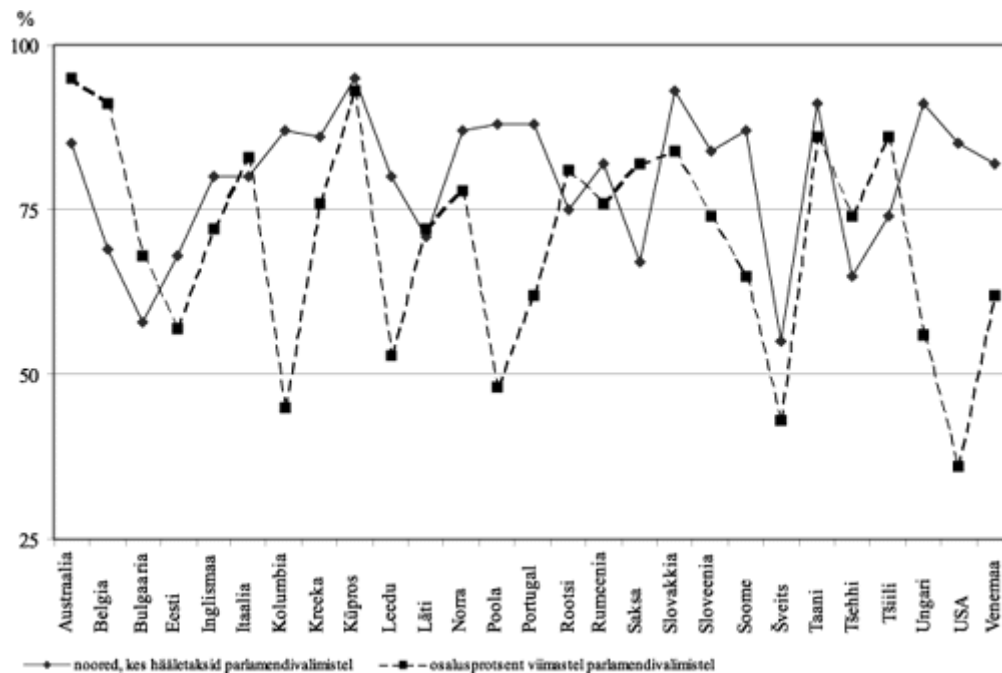
Joonis 7 Suhtumine passiivsesse (7A) ja aktiivsesse (7B) käitumiskäti olenevalt teadmiste tasemest

Rahvusvahelised andmed kinnitavad, et enamik riike ei pea tulevikus muret tundma vähese valimistel osalemise pärast – üle 80% teismelistest usub, et täiskasvanutena nad käivad hääletamas. Üksnes 6 riigis 28-st oli võimalikke hääletajaid alla 70%, nende hulka kuulus ka Eesti. Erinevalt suhtumisest naiste poliitilistesse õigustesse pole riigi majandusareng hääletusvalmiduse determinandiks. Ka ei näi valimiskäitumise traditsioonid mõju avaldavat, sest noorte hääletusvalmidus ja tegelik hääletusprotsent erinevad enamikus maades. Ainult üksikutes riikides (Itaalia, Küpros, Läti ja Taani) on noorte kavandatav valimisaktiivsus lähedane registreeritud osalusprotsendiga valimistel. Eriti suurt lõhet noorte planeeritava ja täiskasvanute realiseeritud käitumise vahel näeme Poolas, USA-s ja Kolumbias.

Joonis 8 Noorte planeeritav ja täiskasvanute tegelik hääletusaktiivsus parlamendivalimistel

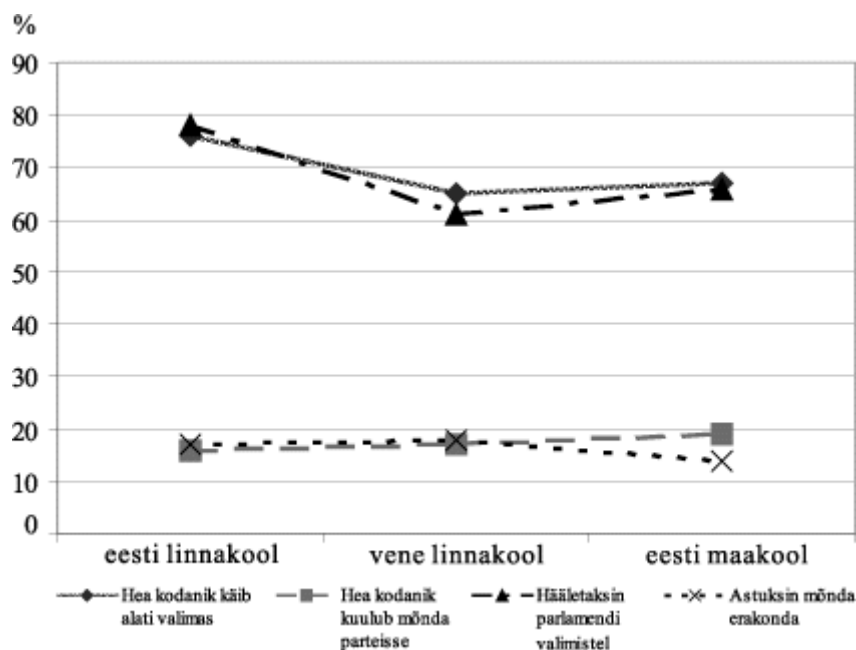

Allikad: Torney–Purta et al. 2001, lk 124.; Human Development Report 2000, pp 243–246.

Näitajate tugeva kõikumise tõttu nii riikide vahel kui riikide sees on raske rääkida täiskasvanute ja teismeliste valijakäitumise üldistest trendidest. Küll aga võib märgata ühiseid suundumusi seoses erakondliku käitumisega. Nagu eespool analüüsitud hoiakute puhul, nii on ka poliitilise tegutsemise osas noorte ja täiskasvanute suhtumine erakondlikku seotusse võrdselt tõrjuv. Üksnes 2,8% kõigist küsitletuist usub, et nad astuvad tulevikus kindlasti mõnda erakonda, 11,6% mõnab selle võimalikkust. Saar Polli uuringute järgi on täiskasvanute valmidus astuda parteisse veelgi madalam – 10,7% (Kirsipuu 2000, 168). Peter Mairi arvates on parteide nii madala populaarsuse põhjus postkommunistlikes riikides see, et need parteid ei taotlegi enam massipartei stiili ning orienteeruvad kitsalt eliidile (1997, 184–185).

Poliitilise sotsialiseerimise teooria kasutab kasvatusprotsessi analüüsimiseks sotsiaalse samastumise ja rollivõtmise kontseptsioone. Meie püüdsime võrrelda, kuivõrd 14-aastased samastavad end enda defineeritud kodanikuideaaliga. Analüüsisime seda kahe hoiakuobjekti, valimistest osavõtu ja erakonda kuulumise põhjal. Selgus, et noored tahavad saada korralikuks kodanikuks, sest iseloomujooni, mida nad omistasid heale kodanikule, arvavad nad end realiseerivat ka omaenese tulevases käitumises. Teine põhimõtteline järeldus seisneb selles, et eesti- ja venekeelsete koolide, samuti linna- ja maakoolide vahel puuduvad olulised erinevused. Fakt, et vene koolide noored näevad endid mõnevõrra vähem valima minemas, seletub nii kodanikuõpetuse iseloomuga tänases Eesti vene koolis kui ka valimisõiguseta perekonnaliikmete mõjuga.

Joonis 9 Hääletamist ja erakonda kuulumist tähtsaks pidavate noorte osa

Kokkuvõtteks

Küsitluses osalenute põlvkond läheb esimest korda valima aastal 2003, mil toimuvad Riigikogu järgmised valimised. Kuigi liigseks optimismiks pole põhjust, lubavad küsitlusandmed siiski loota, et valimistel osaluse protsent ei lange enam allapoole. End teiste riikidega võrreldes ei peaks me muretsema noorte poliitilise passiivsuse pärast, vaid mõtlema sellele, kas suudame noori varustada demokraatias vajaliku kognitiivse kompetentsi ning selge kodanikuideaaliga. Just käitumisvalmiduse skaalal olid Eesti näitajad rahvusvahelise keskmise tasemel, samas kui teadmiste- ja oskuste tase ning poolehoid demokraatlikele väärtustele jäid keskmisest allapoole.

Küsitluse põhjal selgus, et kõrgema teadmiste ja oskuste tasemega õpilastel on kindlamini välja kujunenud hoiakud nii demokraatia põhiväärtuste kui ka isikliku käitumise osas. Nende suhtumine erinevate sotsiaalsete gruppide õigustesse on tolerantsem kui madalama saavutustasemega noorukitel. Kuigi targemad lapsed on valmis täitma oma kodanikukohustusi, ei näe nad endid tulevikus poliitilise eliidi aktiivsete tegijatena.

Kognitiivse kompetentsuse tase kujunes kõrgeimaks eesti linnakoolides, väikeste eesti maakoolide ja vene koolide taseme viisid alla eeskätt nõrgad kodanikuoskused. Vaatamata koolitüüpide erinevustele teadmiste tasemes, näevad nii eesti kui ka mitte-eesti noored valimisi ja kodanikurolli valimisprotsessis ühtmoodi. See loob suurepäraseid eeldused edukaks poliitiliseks integratsiooniks.

Märkused

1. Eesti osalus uuringus sai teoks Haridusministeeriumi ja Eesti Teadusfondi rahalisel toetusel. IEA uurimisprojektiga saab tutvuda aadressil: http://www2.huberlin.de/empir_bf/iea_e.html.
2. Uuringu rahvusvahelise lõppraportiga "Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. International Release Report" , samuti Eesti lõppraportiga "Eesti noored ja demokraatia: IEA kodanikukasvatuse uuringu lõppraport" saab tutvuda TPÜ raamatukogu sotsiaalteaduste teabekeskuses.
3. Üllatavalt sarnaseks osutub ka IEA kodanikukasvatuse uuringus küsitletud 14-aastaste noorte ja monitooringus "Riik ja rahvas" küsitletud täiskasvanute usaldus peamiste võimuinstitutsioonide vastu.
4. Kõik õpilased on jagatud 4 tasemegruppi vastavalt nende saavutustasemele rahvusvahelisel 100-punktilise keskväärtusega kognitiivse kompetentsuse skaalal: I grupp 111 ja enam, II grupp 101–110, III grupp 90–100 ja IV grupp 89 ja vähem punkti.

Kasutatud kirjandus

Butler, D. (1984). Reflections on the Electoral Debate in Britain. – A. Lijphart, B. Grofman (Eds), Choosing an Electoral System. New York: Praeger.

Nohlen, D. (1984). Changes and Choices in Electoral Systems. – A. Lijphart, B. Grofman (Eds), Choosing an Electoral System, New York: Praeger.

Norris, P. (1995a). Introduction: The Politics of Electoral Reform. – International Political Science Review, 16 (1), pp 3–8.

Norris, P. (1995b). The Politics of Electoral Reform in Britain. – International Political Science Review, 16 (1), pp 65–78.

Sikk, A. (1999a). Valimisreform ja valimissüsteemide hindamise kriteeriumid: Uus-Meremaa ja Itaalia. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikooli politoloogiaosakond.

Sikk, A. (1999b). Kompensatsioonimandaadid ja nende võimalik kaotamine. – Riigikogu valimised 1999. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Taagepera, R. (1999). Valimisreeglid Eestis aegade jooksul. – Riigikogu valimised 1999. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Taagepera, R., Shugart, M. S. (1991). Häälestest mandaatideni: valimissüsteemide mõjud ja mõjutajad. Tallinn: EMI.